

ЛАЗА КОСТИЋ

Још увек се место имена Лазе Костића говорио литерарно-критичка поштапалица случај Лазе Костића. Први наш корак не у случај Лазе Костића него у врло сложану проблематичну тога врло изузетног бића, окреће нас класици, хеленизму. И окреће нас тамо потпуно оправдано.

По основним цртама свога духа Лазе спада у категорију класичних песника у грчком смислу. Два домешња његова јесу два најтежа и најжива домешња поезије. На једном крају лирске песме. Али оне класична лирске песме, грчки лирске песме која не сме бити тежа од лептира, дакле не сме да право садржати ни осећај, него само грациозну стилизацију осећаја. На другом крају одмах оно најтеже, теже и од олова, трагедије. Од прве, од оским зелене своје младости Лазе улази у схему чисто хеленског обрасца; одмах да је савршена лирска песма саздана од саме грације; и одмах, са 23 године, већ носи трагичну нашу династију Првојезића, и ради појелине сцене за Максима Првојезића. Између лирске и трагедије распон је огроман. А тај огромни распон значи један духовни лук преко празног простора који има да остане усамљене агонске, тркачке стазе маште и ума. На тој се стави смелом тркачу дешавају сви "случајеви": ту пресрећу уметнички љубоморни богови, ту стижу човека човечна малаксавана. На тој дугој агонској стази носио се са "случајевима" и велики Гете, радио Фауста од двадесет и четврте до осамдесете године, и успут почињао и недоочињао заводи драме и поеме. Али, једини на свету заводи песник који је тачно уравнотежено био толико срећан колико несрећан, могао је Гете да поцена и побаци фрагменте. И Лазе Костић је међупростор пошумљивао покушењима, разноврсним спеловима у које је уносио одломке драгоцене лирике, и у којима је крвио оно што

je целином i пунином trebalo uћи u трагедије i драме...

Буди, пријатељи, читаоци i критичари нису у Лазу о-
сетили хеленизам, нису подвукли класику, нису стављали пе-
снику потраживања класична. Одвисте брзо i одлучно, на и
судбоносно су Лазу прикачили романтичарстау Шекспирову.
Међутим, оно што рекосмо: на једном крају лепршава лирика,
на другој судбинска трагедија, то није Шекспир, то је хеле-
низам. Шекспир би волио у сасвим други пут. Шекспир је жи-
вео у доба ренесансе i краљице Јелисавете; то је доба изба-
цивало моћне карактере на очиглед улице. То је било доба
праматичног управљања државом; време драмских комплота i
трагичних крвавих сцена из дана у дан. Шекспир је на двору
краљичину, у Тауеру, на улицама Лондона имао готове велике
драме; али такозвану судбину видео је при том у рукама Је-
лисаветиним. Она грчка судбина, из које, како стоји у Со-
фокловој Антигони "смртоме није допуштено да утекне", са
том судбином Шекспир није радио. А Лазу је у замисли о тра-
гедији Максим Протојевкић баш та судбина руководила.

Максим Протојевкић потиче из наше народне песме, при-
сно сродне Лазин духом i дикцијом; а трагични мотиви наше
народне песме судбински су. Они су дакле падали на Лазин
класични нагон i класичну културу. Пре Шекспира је Лазе
заболео Грке, и то кроз читање у оригиналу, не кроз прево-
де, као Шекспира, у први мах. Драма i трагедија старих Гр-
ка изашле је из мита; не само мита о боговима, него и мита
о човеку; мит је најбоља школа, и до данас, за тајанствене
силе у судбини човека. За лудило љубави, на пример, нема ни
данас бољег тумачења од Аморона стреле. Кроз мит су Грци
дошли до тачне уметничке концепције трагизма: кад јунак и
гениј малаксава и пада, иза тога стоји судбина. Лазин Мак-
сим нема, по шекспировски, везе са карактерним и материјал-
ним околностима. Трагедија Максимова долази као муња. Мак-
сим је одвисте леп младић: биће дакле одгоре последн урок,

судбина, болест, да лице раздрпа и приваом затамни. Лепоте има да постане ружноћа. Разбити човеку лиц до нераспо- знавања, то је ударац богова. Сетимо се другог случаја на- ше народне песме: невесте барјентара Милића, лепотице из уроњљива рола, која здрава читава умире на путу са свато- вима својим, јер мора умрети, као и још осам њених сеста- ра, јер смртни човек "судбини не умице", јер, опет према речма грчких трагичара: где судбина заљуља дом, ту следују пропасти генерација. Црнојевићи наши и Лазини били су ти- пично од судбине заљуљан дом. И турчили се и латинили, и женили и удавали у Венецију и из Венеције, али одржати се нису могли. Ударац судбине по Максиму симбол је за ударац судбине која ће заљуљати цео дом.

Према таквој концепцији је била и Лазина обрада. Са- свим мало шекспировских чворова психологије и карактероло- гије; више сабласти, и много кобно замучених унутрашњих жи- вота. Лазе је, класичним начином, свео трагичност на свега два вечна и класична људске осећања: на дивљење јунаштву и самопрегору, и на самилост према судбини ударенима. Лазине велике сцене у Максиму класичне су: монолози хероја и жртава, с лицем окренутим судбини.

Па зашто онда људи анализују Максима кроз Шекспира, праве од древног мита модеран мит? Зато што није довољно умицао судбини ни писац Максимов. На равне мере даровит за класичан и за романтичан стил, Лазе није доста умицао опе- ком искушењу богова који му много дадох, да му онда много и позавидеше, није умицао искушењу: да смењује стилове, да меша стилове. У лирским песмама је остајео победник. А у Максиму, и још више у другим својим поемама, подлегао је, како над, помање, позите. Укратио је Лазе у Максиму Шекспи- ра са традицијом класичном, и хеленском и народном српском. Надодавао је на хиератичну једноставност класичне трагеди- је реторику Шекспирову, реторику вођену модерним, ренесан-

сним интелектом који је све налазио у човеку и све тумачио из човека. Идеячан стил, то је као висок, али раван гребен. Шекспиров стил, то су врлети, врлети духа и муње духовитости. Лаза је имао невероватне способности да може оба сти-
ла, да може најбоље, и оно друго најбоље. И састављао је нај-
боље и најбоље, али то су биле супротности, и има од тога
понекад осетљивих повреда на истини уметности. Срећом, ус-
сталом и логично, Максим је постао опера. Петар Коцковић, Ма-
естро Коцковић уједначио је стил, и патетика и трагика Лазин-
е драме остају у величанству судбинских тајни.

Лазину лирику сачињавају кратке лирске песме и фино
стилизоване баладице. Чувена балада Минадир, стварно је лир-
ске песме. Широка песма Погреб љубави, стварно је мала бала-
дица. Та Лазина лирика чини најчистију нашу класику, и нај-
виши степен код нас постигнуте оригиналности. Лаза се није
угледао ни на Русе, ни на Французе, ни на Немце. Свој, кроз
У лирици се Лаза није огрешио о свој хеленизам, о класични
закон поезије који за лирику тражи грацију и умиљност не ме-
кар се о смрти радило. Има једне категорије Лазиних лирских
песмама које ће се моћи својски читати и после столеће. Пе-
смица Међу јавом и мед сном, читаће се, ако нас буде, и по-
сле хиљаду година: кратка је, пенаста, умиљно весела и у-
миљно очајна, класична је. Она гласи:

Срце моје самохрано,
ко те дозво у мој дом?
Неуморна плетисанко
што плетиво плетеш танко
међу јавом и мед сном.

Срце моје, срце лудо,
шта ти мислиш о плетивом?
К'о плетива она стара -

дан што плете, ноћ опара,
међу јавом и мед сном.

Срце моје, срце живо,
убио те живи гром!

Ето се не даш мени живу
разабрати у плетиву
међу јавом и мед сном.

У те песме које се не боје ни хиљаду година, долази и Мина-
дир, први пут у нашој поезији оно што је и за богове ново,
спој смеха и плача, и што ће Лаза, као још један јединица у
класичној лирици модерне Европе, Јевђејин Хајне, скупо пла-
тити боговима.

Ето је силян, што је славян
краљ Рамсенит од Мисира -
таке силе нигде нема
од Индуса па до Нила.

А у прологезу, после фино стилизоване, од сваке животне и
сваке поетске праксе опране љубавне историје, долазе најзад
две грациозне завршне строфе, како је пало и издахнуло не-
колико љубавних жртава:

Повише им бело тело
у покрове од папира,
а по њима написаше
од љубави шта све бива.

Исписаше љубав њихну
на покриву од папира -
нема такве приповести
од Индуса па до Нила

Додећемо још по једну строфицу из Погреба љубави, и После
погреба љубави:

дина песникових. "Зар мени старцу, на дну живота" - жау-
нуо је Лаза кад му је са својим заносом дошла млада Ленка
Дунђерски. Али пре но што ће млада девојка неочекивано у-
мрети, и пре чувена љубавне песме из које узесмо горе наве-
дени стих, пре тога је Лаза написао са истим дахом и махом
као и у младости, класичну лирску песмицу У споменицу Лен-
ки Дунђерској. И то је један плетисан од плача и смеја, у
принос боговима. Песмица та иде у онаквом ритму скерца,
и иронија је и на старост и на младост, са духовитим ре-
френима: Благо Теби и Куку Теби; Куку мени и Благо мени.
Завршна строфа, која се надовезује на контраст матуросг Ла-
зе и младих просаца око Ленке, гласи:

А што кукам? Да сам и ја
у том јату чалебија
око Тебе што се вија,
па да ме се у тој чети
Твоје срце мало сети
кад икамо куд одлети -
тад би било куку-пеле!
све би муке на ме селе.

Ал' овако, све једнако,
док се млађем пехар пени,
те му збори: "Нен' се, нени,
докле ти се сает зелена!"
Ја, осаман у селени,
од јесени до јесени
певем срцу: мирно вени!
Благо мени!

Је ли то стил и транспозиција, или није? Је ли то класична
лирика или није? Је ли то оригинална грација или није? Је
ли то био, или није, кратак пресан краснице, дивна муњина
плава светлост која запади читаву шумицу, и згасне и оде,

и само у срцу човека што нешто помало боде... Где сте, музичари и композитори, да се додате овом великом лиричару, да компонујете сав Лазин лирски хеленизам, од три или де-сет строфа, свеједно. Једно је и друго лакше од лептира. Или не знате за класични божји и класични грчки закон: да суза, у лирици, има да нане у хумор, да хумор има да блиста од сузница.

Сувише је све добро почело у младом Лазу. Младић од двадесет седам година, још и у раскошној долими Милетићеве омладинца и сина имућног оца, Лаза је морао личити на полу-бога. Уходила га је дивље љубомора богова. Сустизала га је коб. У којем облику? У тешком. Песник гигантских залета; архитект за поезију трагичну, моћну као катедрала; песник свих проблема, и сав од драмских приоса за велики коштац, тај песник неће после Максима Горьког написати више ни једну класичну трагедију, судбинску драму у стиховима, са монолозима окренутим боговима и тајнама. А живеће тај песник седамдесет година, и дачењати педесетогодишњцу рада. У познијим годинама доћи ће још национална историока драма из живота Срба у банатској крајини Ђера Седединац. Биће то Лаза достојно дело, патриотски принос националног борца Лаза Костића, трајно позоришно дело, али ће то бити фрагмент, ~~фрагмент~~ оне велике, у ваздушним линијама свима нама јасне зграде око Лаза и његових великих, ретко великих способности. *Incipit Tragedia*. Изrekli смо кобну реч, клетву богова, име проблема: изrekli смо реч фрагмент. "Фрагмент" ће постати по Лазу зрелих мушких година и карактеристичан и омиозан. "Фрагмент" ће бити узрок да Лаза са скупом прими вест о припремама за његову педесетогодишњцу рада. Сувише је добро видео Лаза читаве деценије штурог рада. И видео низ године од самих новинских чланака, сатиричних епиграма и разних писама. Видео усамљене две драме. Видео да ће он, Лаза Костић, који је као највећи песници добио

божанску лакоћу да каже све што га узнемиравало и мучило - *ein Gott gab mir zu sagen was ich Leide*, пео је Гете - видео је Лаза да ће умрати "неисказан", и написао у заратиме живота, као увек, храбре и елегантне стихове, лако горка:

Неисказан још оста
неисказани јад.
Неисказано доста
што боли тек сад.

"Фрагмент" великога песника Лазе почиње са оним низом његових дужих и дугачких песама и поема које су највећим делом само у фрагментима на висини. Ту спадају, од познатијих и најбољих: Дуже се жени, Турбери ступови, Маху звезде, Спомен на Руварица, Самсон и Далила, О Шекспировој тристагодишњици, Прометеј, итд. Шта је радио Лаза? Напустио велики коштак, ушао у фрагменте великог и моћног свог сна. Ушао је у романтичну агресивност, певао, он, Хелен, увученој застави на новосадском магистрату. Приближио је план политике и план књижевности. Пронашао је, да се послушимо савременим нашим речником, склоњиву поезију испред велике вокације своје: да нам остави не само Мехома, него класичну трагедију, у низу трагедија, као Расин Французима. Од елемената најбоље лирике и од измрљених драмских визија и концепата градио је Лаза дугу наративну песму, националну баладу, митску баладу, пригодну песму, Ствараца драмског кова, Лаза је у те песме уносио мношину мотива, комбиновао праве сцене са дијалозима и монологима, постављао проблеме. Пokuшавао да и мимо трагедију и драму дигне на ноге све поетско у себи и све легендарно у српству. Али су те поеме биле тесан калуп за Лазу драматичара. Дах се пресецао; мотиви се без дозвољено везивног штофа кидали; стилони су се сударали и крили; речитост је кипела. Лазина ускипава ре-

читост много је критилована и осуђивана. Тешко ју је бранити. Може се само напоменути да и ту има судбинског. Сви словити речити и темпераментни кипели су; сви који су војли, понекад су прекипели. И романтичар Виктор Иго, и бесмртни класичар Бехи. Римски књижевни теоретичар Квинтилијан оставио је оцену: да је Бехи био речит "често до порока", *saepere usque ad vitium*.

У поемама Лазиним има раскошних ритмова и рима, потресних визија, али због стегнутости простора, због скептетних драмских тенденција страдају често ситуације, језик, уметничка истина. Шта хоће у апотеози о Шекспиру расни мотив српског народа? А ако хоће нешто, не може унасти поводом чега било, и ићи до Душанове крви и српских тврдох главе, да би, на крају, завршио са правом звичком Шекспиру, који ни жив ни мртај никада није изазвао српски принос. Од целе те песме остаће само фрагмент, први део поеме, јединствен и сликан и поетичан по замисли и реторици. У тамној средњовековној балади о паљевини Турбеских ступова има формално градација свих пет чинова једне трагедије; има, на крају, тајанствен летописни мир и мул над унасиме историје и људских судбина. Али има намеренично два баладична стила: онај народне песме, и овај књишке романтике, и Лазар и једним и другим вљда, али заједно они не могу да чине симфонију. А тако се онда деси да у опасни језик за цичу зиму, пустом горског краја под дебелим снегом, дођу у обзир изрази: "божји смехутаи" и, за снег, "бели скутаи". Речи су дивне и слик је олаван, али то убија истину сцена. На другом месту, у истој поеми, у другом фрагменту, имамо зато овај сажети, прости, окроз истинити, до самих костију убедљиви опис вечери око усамљеног манастира:

Вече је дошло, сутон се хвата,
од звездица златних завеса пада...

склопљена су врата зимнога дана,
и склопљена стоје врата самостана.

Једна од најјачих међу тим дугим поемама, међу тим измрљаним националним драмама, јесте Дунде се жени, са читавим низом мотива и проблема одмах, тамо да кажемо, у првом чину. Момент је, кад се Венеција опростила страшне епидемије; кад ће дундева ђемџа да заплови на пучину и дунд баци прстен и венча се с таласима; кад се доноси решење да ће се, из благодарности, издати дивна црква Богородици он спасења, црква *Santa Maria della Salute*, а за подлогу цркве сећи и посећи силне словенске шуме у Загорју, у Далмацији, којом је тада владала Венеција.

Ђемџа плови, богата, златна,
у море стера возена платна,
море се пред њом весело пени,

дунде се жени!

Лазе је у овој поеми желио сечу словенских шума за латинску цркву, и патетично описао сечу шума. Грамску своју поему је затим наставио: од века кад је Јадран био дундез, до века кад су Јадран и његова вила дочекали слободне Словене, Срба, Пригородце, после пада Никшића и изласка на море са Берем и Ушћем. Али са тим новим мотивом и новом атмосфером, стил Лазе је пао. Романтика је победила. "Никшић се пред'о", то је много непоетски, новинарска реч. И ова би се Лазина поема морала пререзати. Батао би за уворну антологију први фрагмент, са фантастичним театром Венеције.

x

Када проучавање Лазе Костића дође до Лазиних исцртавања, гледишта и поступка се рачувају. Једни се предају чисто естетској анализи, и долазе на мекове до тачних закључака у-

толико пре што мењају јачо са слобом, и мењају преводе из Шекспира са оригиналном поезијом. Други, привлађу песнике и уметнике политичким његовим невољама. Они први, естетичари, морали би што пре приступити са целим стручним апаратом једноме послу који се, како може и зна, постепено вађи и сам ради: морали би саставити једну антологију Лазиних песама од чистих и најбољих вредности, која би се антологија делимично састојала и од фрагмената. Срећа у невољи би била: да су фрагменти драмски обдареног Лазе врста чинара, врста целина, или бар заокружених, не пребијених фрагмената; фрагменти су, не фректури. Она друга врста критичара звучи нас у питање сасвим посебног карактера: да ли моћног ствараоца може, или не може искварити и дотући политика и јавни живот? да ли велики песник и писац судбоносно зависи од свакдашњице, од мува и обди у животу? Исто рије светске књижевности докazuje да су сви велики песници имали свакдашњицу, и у кој политику државну или друштвену, или обе, али то ствараоца није могло пребити. Каже додуше Владимир Реди на једном месту:

Моје силе, када добро стегне,
учинити да плаче сукнина.

Може, ако негде у сушини има плача. У великом човеку не сме бити плача! А за страдање, чули смо Гетеа: мени даде бог како ћу их казати - казати их кроз храбру песму а не кроз плач, кроз Фауста и Прометеја а не кроз олошности живота и реда. По нашем мишљењу, моћног ствараоца и човека не може пребити краљ Милан и кнез Никола, политичка странка у Београду или Новом Саду, Јован Ристић и поверљива анта, новосадске Застава и Јова Змај - баш као што Лазе са својим поштом политички инфирцираним написом није пребис Змаја - не може великог човека расплакати, или до краја исцедити никој Сумраковац, никој сресни илчаник и полицијс, никоје паланке или село, једном речју, никоје свакдашњица које не

крије судbinu него крије муве и обеди. У висинама нема му-
ва ни обеди. Орла може ударати по глави само божја рука,
судбина, трагедија. Лазина политичка активност у Војводини,
Србији и Црној Гори није само мучан, него и светео вид ве-
кова живота. И заиста, дубљи су, судбински су разлози раз-
лог што је код Лазе после махова и плодова настала штурнина;
што је с неким пркосним нехатом пропустио нехате; што је у
негативним критикама читао не оних десет процената који су
садржали суштину тајне оцне, него оних деведесет који су
га дражили као унижење.

И с тим смо дошли до проблема Лазиног карактера, до
великог проблема даровитих и изузетних људи у оној Војводи-
ни која је постојала у иностранству. То је проблем још не-
приказан и "неисказан", јер још није уметнички довољно ис-
казан. После Максима Лазе Костића, и Сроба Милоша Црњан-
ског, и започете сарије романа Милана Кожанина, Војводине
није пружио ни велику трагедију ни велики роман са читавим
комплексом лица, који би приказали све карактеристике, све
екстреме војвођанског карактера, нарочито у великом човеку
и борцу-ствароцу. Монографије војвођанске не иду колико
треба и куда треба, у дубину! А Србијанци су монополизали
најбављивији тип Војвођанина, и још после доброг ручка. Ме-
ђутим, проблем војвођанског карактера проблем је целокупне
српске културне историје. А затим, није тачно, скроз је не-
тачно да Војвођанина карактеристична симетрична постепеност у
нарави и карактеру. Иако у иностранству доносио је сабом
да је и просечни Војвођанин остајао неповерљив и немиран и
распљив. А изузетни људи су били и остали налетни, експло-
зивни, својеглави, неусветни. Светозар Милетић, Вура Јак-
тић, Јаша Негатовић, Иларион Рупарц, Лазе Костић, да оста-
немо при мотивима, и да доламо само још живе Милоша Црњан-
ског, који је далеко и не чује нас. "Што рекох, рекох; што
писах, писах; а ако не ваља, о моју главу!" А да је српске

глава доста тврда, писали су Војвођани: Војанко Радичевић и Лазо Костић. Аустрија и Мађарски изнеговале су тај тип Србина Војвођанина у свима градацијима. Романти Јакшић нема љубавну поезију. Како да има ту благу поезију, кад је увек био горак и готов да цикне или рикне. Ђурина велика страст је у карактеру: војвођански отрована страст, једнак карактер никада не мирује, човек је што и динамит. Лазо Костић, у основи својој не љубавник, не романтичар, не Ромео, напротив, бескрајно рафиновано узбудљив интелектуалац, тај Лазо има савршене љубавне песме. Ромео је он само превео са енглеског; а код своје куће-некуће певко је: Прометеј... ха, ха, ха!

ал' не дршће Прометеј, не дршће титан,

на камени, на степену прикован

А бојим се песма Лазина, за разлику од Ђуриних, носи наслов V-ju, ju, ju, ju:

Све делије мушке,

голи мачени;

а девојке пунке,

јауи напери.

Денере им звезде,

вине кумују,

за куршумом језде -

И-ју, ју, ју, ју!

Продужите последње у, и метните бе знаи пред модулацију. Балада! Грозна српска балада. Не треба крв, ако је песник заиста велики песник, и зна шта је и како се врши модулација и транспозиција, ако велики песник зна шта је велики стил и поетско стилизовање.

Војвођанин са великом вонацијом, то је у прошле времена значило готову трагедију. Можеш моћи и знати шта хоћеш, не можеш ништа постати и никада се попети. Изузетан, можда

велиki, izgleda niko potreban, čak ni upotrebljiv. Ko će da ti dade svoje ime? Ako si muzičar, u koje zemlje muziku spadaš? U koje zemlje slikarstvo spadaš? Možeš ići da moluješ seoske crkve. A u koje zemlje literaturu spadaš? Nemaš države, ni pečata; ni svoje hijerarhije u koju bi normalno ušao bilo na visoku građansku dužnost, bilo na visok umetnički rang. Šta nastaje u darovitom čoveku, u moćnoj prirodzi? Raspičano, besnilo, otud od života, mizantropija, samopržica, otrovan karakter, besna, na putu, u Srbiju, u Planu Goru, u svet, do đavola. A kada vas ni Srbija ni đavo neће, onda u onu poznatu, dosta odbojnu našu kulturu u kojoj se nekako kurjački smirivali mnogi naši tipovi voјvođanski pošto su za sobom spaljivali sve mostove ambicije. Ostaјalo je tam ljudima јedno: stav nekog separatizma; izbeglinitvo iz života u kojem se ne zna šta je pravo a šta krivo; u kojem se ne vidi cilj; a ako se vidi, niје јасно da li se tome ide preko pobeda ili preko poraza. Eto problem nekadašnjeg neuзетног čoveka u Voјvodini: ili ući, zaglibiti se u normu pune seбичности; ili uzeti neki трајно nenormalan stav пркоса na sve strane; ući u odвратност prema svakom užјemu i попуштaju. И otуда набуоити, честоболесни и луди, a svakako рогасти отпор prema свакој реализаји онога што смо и што смо radili, makar и да смо рђаво radili, makar могли ниста то даљакo боље uraditi. Све, само na обрт unatrag, оборена глава, јер је оборена глава доста и сувита. Не стигне се никуда ни кад се radi добро, ни кад се не radi добро, a onda бар не одрицати самог себе! За несрећу, пркос даровитог čoveka је лепа ствар, импозантна ствар, слатка ствар. Ако не могу ostvariti хоћу, onda ћу бар ostvariti нећу.

Ali то је трагично опредељивало voјvođanske карактере. Утолико пре што је ова Voјводина погрешним начинima одбравала приковна наклонosti или даровите neuзетности своје деце. Треба прелистати stare voјvođanske локалне листове и

видeti sa kojim slavoslavljem je "odlični srpski sin" možen. Od ispita u gimnaziji počinju novinski članci o njemu. Na se nastavljaju: povodom diplome, povodom doktorata, povodom otvaranja advokatske kancelarije, povodom kemptbe. Ako je "odlični sin" došao i nešto штампано, или одржао јавно предавање, како да не буде и ту одличан и непогрешан онај који већ има низ новинских докумената за собом, низ потврда прег српским и неорпским мишљем да је ланос и наде, итд. А ако се одишта помолио талант, онгледно талант, слава српском Богу и српском сину, и песница туђинцима и туђина! Право илолопоклонство, са ваздан утврђених церемонија се постављало, примало, једнодушно практиковало. То је била врло помјачна стварна једног уствари дубоког очајања. Из тог очајања је изашло и нагло, сувише нагло провозглашење гениалности Лазе Костића. Ту се крије клина трагичности Лазе ствараоца, који, и изузетно обдарен, и изузетно културан за оно доба, и доста имућан од оца, најје потонуо у велики и строг песнички рад, над већ није отворио класичну адвокатску kancelariју "одличног сина".

Да, Лазе Костић, доктор права, имао је храброст да неће, да неће адвокатску kancelariју. Он је правилно осећао да га друго зове. И пошао је, и добро пошао, али, као и Ђуру Јакшића, и друге, ништа га није правилно прихватило, употребљено му здрави и потребни страх и од свог талента и од спољне критике. Нити своје државна, нити свој универзитет, нити своје академија, нити своје библиотека, нити своја уметност - ништа високо није било ни станица, ни контрола, ни критика. Јесте, постојала је Матица српска. Али кога је од својих истински значајних писаца Матица узела под мишку! Да ли Ђуру, да ли Лазу? Да ли је, у нова времена, дала секретарство са новим правима и задацима једном Вељку Петровићу, једном Милошу Праваском!... А српске локалне редакције и но-

vine, i оmlадинске приредбе у Лазино доба - зар је то оно што уме прихватити један моћни али још неориентисани дер. Лазе је почео, прописно војвођански, да плуће, да семени, да одлазе рад, да се бави расправима, теориском естетиком, политиком, дипломатијом, новинарством. А време је одмицало, и фрагменти у животу и раду постадоше реткост, па судбина, па трагедија. Прошла могућност да се добије катедра и у Београду и у Загребу; омирио се Лазе није; очевину је потрошио; како је пролетео кроз два послаништва, привеног и државног сабора, тако је пролетео кроз два пољаштва, србијанско и црногорско. Лазе није, бескућник је, постаје што човек из непријатељу не жели, вечити гост у друшћинорском манастиру или код богатих Луиђерских; лута сам по Венци, нити кога поздравља, нити нема деци одздравља. Шта је видео у себи изгледана Лазе? Натраг гледајући, нити тврдо овидано; напред гледајући, старост, сиротињу, а у души или легну мудрост или лудо очајање. Још би било времена и снаге за рад, али богови и Војводице су Лазу угледали трагично, фрагментом. Нити је Лазе живео, нити је радио у јединству целе своје егзистенције. У драми Лазиној Пера Сегелина читамо стих:

или сасвим мудар, или сасвим луд.

Лазе је умео бити и много луд и много мудар, али ни једно ни друго са овом засићеном мером са којом стана и ставови у човеку постају последње емергаје и грудобрани.

Тако је Лазе ушао у свој последњи фрагмент. Оно негде расте пустош. Сам је, иако се, ни сасвим мудар ни сасвим луд, под старост омирио бачком богатшвицом. Нови сомборски буржуј кроз је ипак песника Лазу Костића. Носио је песник у себи, као фиксну идеју, и један мајуски фрагмент некадашње своје поеме Луиђа се жени. Носио је визију венецијанске припе; можда звук њена лепог имена *Santa Maria della Salute*; и можда у том имену садржани крик Богородице која спасава.

A с том визијом се плела друга једна, грчка визија из времена када су песники, кроз онај доживљај са младом девојком, једаред сасвим неко треба ударили и бог Амор и бог Аполон, и понос и пораз, лепота и трагедија истовремено. Из тога је нилла последња Лазина песма, дугачка романтична песма велике лепоте и пуног Лазина маха. У венецијанском стилу говорећи, та песма надире са куштавином и проквашом ђемије која је са стотину весела одједаред ринула у море, на пучину.

Знате ли цркву *Santa Maria della Salute*? Она се дине на западној страни Венеције, изван града, на острву Сан Ђорџео. На њеној се куполи распоскава венецијанско сунце кад томе. Сваки дан има у Венеција људи који желе да сави седе и не скидају очи са куполе, са латинске архитектуре која стоји на словенској основи. Пред вече, Сан Ђорџео и црква *Santa Maria della Salute* чине сцену поезије и смрти. Та црква што ушла је још једаред у Лазину поезију, у његову лебдову песму. У првој строфи те песме Лаза се, за љубав лепоте која треба да је свачија, да незује исток и запад, Словене и Латине, Лаза се одриче своје некадашње срдне због сече словенских дубова и борове за темељ венецијанској цркви, и извиђује се Богородица:

Опрости, мајко света, опрости,
што наших гора повелих бор,
не ком се, устук свакоје злости,

блаженој теби подиже двор.

Презри, небеснице, зрело млатости,
што ти земаљски сагреши створ.

Најен ти љубим преуките скута -

Santa Maria della Salute.

У једној лепој народној италијанској песми, неко заљубљен зепије пред Богородицом за помоћ, и обећава: *Ogni Saveria*

Avvresti la luce accesa, o Maria, — сваке ћу ти суботе палити свећу, о Богородице. Лазо Костић је Богородици поставио једну од најлепших и несагорљивих свећа: најсвештеније љубавне песме српске књижевности носи наслов *Santa Maria della Salute*, и грца, буја, дуди и занесемљује се илов четрнаест строфа са тзв рефреном. То је песма велики дитирамб љубави, и велике химне трагедији. Није хеленског него романтичног духа. Има од архитектонске чврстине и у-справљености. Има од оргуљског бруја. Има од сумњави ларе и ватре, и има зато неколико темних изгоретина. Али песма ти је оно што је хтела бити, и што нам је још и требало од Лазе: не зри, него дуга урлик титана. Али титана која и-пак зна шта је стил, због чега је урлик испресецан тајан-ственом дитанијом скрушене и умирање: *Santa Maria della Salute*.